

International Journal of Mardin Studies
(IJMS), 2021, 2(1), s. 7-25.

**Mahremî'nin Şehnâme'sinde
Mardin Kalesi'nin Fethi**

Dr. Öğr. Üyesi Esmâ ŞAHİN ÖZTAŞ

Mahremî'nin Şehnâme'sinde Mardin Kalesi'nin Fethi

Esmâ ŞAHİN ÖZTAŞ¹

Özet

Mardin Kalesi tarih boyunca yüksek bir tepeye konumlanmış yapısıyla erişilmezliği, sağlamlığı ve ele geçirilmesinin zorluğuyla dikkat çekmiş ve adından söz ettirmiştir. Mardin'in Osmanlı topraklarına dâhil edilmesi Yavuz Sultan Selim döneminde Çaldıran Savaşı'nın ardından gerçekleşir. Halkın barış yoluyla şehri teslim etmesine karşılık Safevî kuvvetlerinin iç kaleye çekilerek savunmaya geçmesiyle Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail taraftarları arasında çetin ve uzun süren bir savaş meydana gelir. 16. yüzyıl şairlerinden Mahremî (ö. 1535), manzum bir Osmanlı tarihi olan Şehnâme'sinde Mardin Kalesi'nin fethine 66 beyitlik bir bölümde yer vermiştir. Her iki tarafın zorlu mücadelelerinin detaylı olarak edebî bir dille anlatıldığı bu bölümün son beytinde kalenin fethine ebced hesabıyla tarih düşürülmüştür. Bu makalede Mardin şehrinin Osmanlı toprakları arasına katılması Mahremî'nin Şehnâme'sindeki anlatımıyla ele alınmış ve eserin Mardin'in fethine dair araştırmalarda başvuru kaynaklarından biri olarak değerlendirilmesinin önemine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mardin Kalesi, Osmanlı Şiiri, Fetih, Mahremî, Şehnâme.

Conquest of Mardin Castle in Shahnama of Mahrami

Abstract

Mardin Castle has attracted attention with its inaccessibility, robustness and difficulty to capture, with its structure located on a high hill throughout history, and has made a name for itself. The inclusion of Mardin in the Ottoman lands took place in the period of Yavuz Sultan Selim after the Chaldıran War.

Despite the peaceful surrender of the city by the people, the Safavid forces retreated to the inner castle and defended, and a tough and long-lasting war occurred between the supporters of Yavuz Sultan Selim and Shah Ismail. Mahrami (d. 1535), one of the 16th century poets, included the conquest of Mardin Castle in a section of 66 couplets in his poetic Ottoman history, Shahnama. In the last couplet of this chapter, in which the difficult struggles of both sides are explained in detail in a literary language, the date of the event is written on the account of abjad for the conquest of the castle. In this article, the inclusion of the city of Mardin among the Ottoman lands was discussed with the narration of Mahrami in Shahnama and the importance of evaluating the work as one of the reference sources in the researches on the conquest of Mardin was pointed out.

Keywords: Mardin Castle, Ottoman Poetry, Conquest, Mahrami, Shahnama.

¹ Doktor Öğretim Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, esmahin@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-1720-6542.

Giriş

Başlangıcı kesin olarak bilinmemekle birlikte bir yerleşim yeri olarak tarihi Paleolitik çağlara kadar götürülebilen Mardin şehrinin ismine ilk olarak milattan sonra 4. yüzyıl Roma tarihçilerinden Ammianus Marcellinus'ta rastlanır. İslamiyetin bölgede yayılışına kadar olan dönemde kaynaklarda ikinci derecede bir kale konumunda adı geçmekle birlikte 11. yüzyılın sonlarına kadar yalnızca askeri amaçlı bir kale yerleşimi olduğu anlaşılmaktadır. İslam öncesinde Sasanilerin hâkimiyeti altında olan Mardin, 640 yılında Hz. Ömer'in kumandanlarından İyaz b. Ganem tarafından fethedilmiştir. Daha sonra sırasıyla Emevî, Abbâsî, Hamdanî, Mervanî ve Ukaylı hanedanlarının idaresi altına girmiş; 11. yüzyılın sonlarında Büyük Selçukluların Mervanî hâkimiyetine son vermesiyle (1085) bölgede Türk yerleşimi başlamıştır. 1103'ten itibaren Artukluların eline geçen Mardin bu dönemde cami, medrese, çarşı, han, hamam gibi pek çok mimari yapının inşa edilmesiyle mamur bir şehir hâline gelmiştir (Taştemiş, 2003: 48-51). Bundan sonraki dönemlerde ise günümüze gelinceye kadar İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safevîler ve ardından Osmanlılar Mardin'de hüküm sürmüş devletlerdir.

Mardin isminin kökeni hakkında ileri sürülen pek çok görüş olmakla birlikte bunlardan biri "kaleler" anlamındaki Mardin kelimesinden geldiğidir. Süryani kaynaklarında Mardin kelimesinin "kale" anlamındaki "merdo" nun çoğulu olduğu, şehrin içindeki dört kaleden dolayı (Mardin Kalesi, Kal'at al-İmra' ve Deyrüzzaferan Manastırının arka sırtlarında iki kale) bu ismi aldığı öne sürülür. (Göyünç, 1966: 6). Nejat Göyünç bu yorumu Mardin isimlendirmesi hakkındaki izahların en isabetlisi olarak görür. Öte yandan Arapça kaynaklarda şehrin ismi "inatçılar, dik başlılar, asiler" anlamında Mâridûn veya Mâridin şeklinde geçer. Bu isimlendirmenin şehrin kalesinin dik ve yüksek oluşundan kaynaklandığı belirtilmektedir (Akçay, 2019: 340, 353). Söz konusu her iki isimlendirmede/anlamlandırmada "kale" imajından hareket edildiği ve şehrin kale yapılanması etrafında adlandırıldığı dikkati çekmektedir. Bu durum, yerleşimin uzun yıllar surların dışına taşmaması nedeniyle, Mardin'in bir kale-şehir hüviyeti taşımasıyla da ilgili olabilir.

Mardin Kalesi, Mezopotamya ovasına hâkim yüksek bir tepeye kurulmuştur. 18. yüzyıl başlarına kadar yerleşimin sur dışına taşmadığı Mardin (Gürhan, 2015: 221), bu yönüyle yıllarca korunaklı bir kale-şehir özelliği taşımıştır. Şehirlerin nasıl ve nerede kurulması gerektiğine dair benzer görüşleri paylaşan Aristo ve İbn Haldûn'a göre bir şehir güvenlik bakımından ulaşılması zor, sarp ve yüksek bir yere kurulmalıdır (Gürhan, 2012: 19-20). Mardin tam da bu şekilde askeri saldırılara karşı son derece güvenli bir konumda inşa edilmiş bir şehir olarak tarih boyunca varlığını sürdürmüştür.

Mardin Kalesi'nin ne zaman inşa edildiğine dair elde kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte kale kalıntılarının İslami dönem öncesine özellikle Doğu Roma devri öncesine gidemeyeceği belirtilmektedir (Altun, 1971: 21'den nakleden: Gürhan, 2015: 222). Tarihte pek çok kez kuşatılmış olan Mardin Kalesi, korunaklı yapısı nedeniyle ele geçirilememiş veya çetin mücadeleler sonucu ele geçirilebilmiştir. Gerek tarih kaynakları gerek seyyahlar Mardin Kalesi'nin son derece yüksek, sağlam ve ele geçirilmesi zor bir kale olduğu üzerinde âdeta söz birliği etmişlerdir.

Venedik Cumhuriyeti'nin elçisi sıfatıyla 1474-78 yılları arasında Akkoyunlu ülkesine gönderilen Josaphat Barbaro, Mardin Kalesi'ni, içinde yaklaşık 300 hane bulunan nispeten kalabalık bir şehir olarak tarif ederken Türklerin ve Mağrip Araplarının burası hakkında "Bu şehir o kadar yüksektir ki halkı şehrin üzerinden uçan kuşları asla göremezler." dediklerini nakleder (Barbaro, 2005: 64-65). Benzer şekilde Carten Niebuhr, Domenico Sestini, İbn Battuta, İbn Cübeyr² gibi batıdan ve doğudan pek çok seyyah Mardin Kalesi'nin yüksekliğine,

2 İbn Cübeyr Mardin Kalesi'ni dağın zirvesinde bulunan büyük bir kale ve dünyanın en meşhur kalelerinden biri şeklinde tarif eder. İbn Cübeyr ve diğer Arap seyyahların Mardin ve çevresi hakkındaki izlenimleri için bkz. (Gemi, 2016: 47)

sağlamlığına ve ihtişamına dikkat çekmiştir. Seyahatnâmeler dışında vekâyinâmelerde de Mardin Kalesi bu yönüyle yer almıştır (Gürhan, 2012: 22-24). Evliya Çelebi de kudret eliyle inşa edilmiş bir yapı olarak tarif ettiği kaleyi anlatmada kalemlerin eksik, dilin yetersiz olduğunu ifade etmiş; bütün seyyahların yeryüzünün farklı memleketlerinde pek çok meşhur kaleyi gezdikleri hâlde Mardin Kalesi'ne benzer bir kale daha görmediklerini nakletmiştir³. Bununla birlikte Mardin Kalesi'nin bir vesileyle fethinin beşer kudretini açacağı, ancak kuşatma ve gizli oyunlarla fethedebileceğini, aksi takdirde ele geçirilmesinin mümkün olmadığını beyan etmiştir⁴.

Mardin Kalesi'nin yüksekliği ve korunaklı oluşu Arap şiirine de konu olmuştur. Emevî şairlerinden Ebû Mâlik Giyâs b. Gavs b. es-Salt el-Ahtal'ın (ö. 92/710) Mardin Kalesi'ni yüksekliği bakımından Süreyya yıldızı ile kıyasladığı "*Ölümün çepeçevre sardığı bir yer gördüler ve kimsenin değiştiremediği/alamadığı gökte bir kale // Burada Mâridûn (Mardin) ile Süreyya yıldızı boy ölçüşmekte. Her ikisine de insanların eli ulaşmamaktadır.*" (Akçay, 2019: 344) anlamındaki beyitleriyle Artuklu dönemi şairlerinden Safiyyuddîn el-Hillî'nin (677/1278-749/1348) yine kalenin yüksekliğine ve ne denli güvenli olduğuna dikkat çektiği "*Mardin bana (şöyle der gibi) işaret yoluyla ima etti: Korkma! Mutlu ve neşeli ol. Çünkü sen yüksek tepenin zirvelerindedin. // Sen Mardin'de olduğun halde ve kalesinin kıvılcımları varken bir asinin seni almasından mı korkarsın!*" (Akçay, 2019: 347) anlamındaki beyitleri buna örnektir.

Mardin'in Osmanlı topraklarına katılması, Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleşmiştir. 1514 yılında Çaldıran Savaşı'nın Osmanlı ordusunun galibiyetiyle sonuçlanmasının ardından Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok şehir Osmanlı idaresine girmiştir. Mardin Diyarbakır'ın fethinden sonra İdrîs-i Bitlisi ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın girişimleriyle ele geçirilmiştir. İdrîs-i Bitlisi, bir elçi vasıtasıyla Mardin halkına mallarının ve canlarının korunacağına dair teminat içeren bir mektup göndererek teslim olmalarını istedi. Böylece Mardin şehri savaşız bir şekilde ele geçirildi. Halkın direnmeden teslim olmasına karşılık Safevî kuvvetleri iç kaleye çekilerek burayı teslim etmediler. Bu arada Bıyıklı Mehmed Paşa Diyarbakır'a döndü. Şah İsmail'in adamlarından Kara Han bu boşluktan istifade ederek Mardin'e geri dönüp şehri yeniden ele geçirdi. Daha sonra Kara Han ile Osmanlı kuvvetleri arasında başlayan mücadelede Kara Han kendisine isabet eden bir kurşunla öldü. Mardin yeniden kuşatıldı. Halk ilk kuşatmada olduğu gibi direnmeden şehri teslim etti. Kara Han'ın kardeşi Süleyman Bey komutasındaki Safevî kuvvetleri ise iç kaleye çekilerek savunmaya devam ettiler. Bıyıklı Mehmed Paşa ve Osmanlı komutanları kalenin kuşatılması için asker bırakarak buradan ayrılıp Mısır seferine gittiler. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri ve Safevîler arasında çetin mücadeleler gerçekleşti. Mardin kuşatması tarih kaynaklarına göre yaklaşık bir yıl sürdü. Mercidabık zaferinden sonra Halep'ten Mardin'e geçen Bıyıklı Mehmed Paşa'nın, emrindeki kuvvetlerle kaleye saldırması sonucu Mardin Kalesi 922'de tamamen ele geçirilmiş oldu (Serdar, 2018: 145-158).

3 "Bu kal'a-i serbülend eyle bälâdir kim zirve-i a'lâsında olan imâristânının burc [u] bârûları kehkeşân-âsâ ebr-i kebûdlara peyveste olup tâ vakt-i zuhr olmayınca ebr-i nilgün zâ'il olmadan kal'anın mâ-fevkında olan minâreler ve şâ'ir ebniyye-i âlilere zâhir ü bâhir olamaz. Tâ bu mertebe serbülend kal'a-i bi-mânenddir. Hattâ cemî'i seyyâhân-ı berr ü bihâr cihânânların takrîr-i tasdikleri üzre bu edim-i arz içre cemî'i mülûkda niçe bin kalâ-i azimler gördük ammâ Devlet-i Âl-i Osmân'da Mardin gibi kal'a-i 'ibret-nümâ görmedik, derler." (Evliyâ Çelebi, 2000: 42)

4 "Bu kal'a-i Mardin'in bir takrib ile fethi makkûr-ı beşer degildir. Ancak muhâsara ile yâhüd nihânce serika ile feth olur. Yohsa bir vecihle kabza-i tasarrufa gelmesi mümkün degildir." (Evliyâ Çelebi, 2000: 42)

1- Mahremî ve Şehnâme'si

15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişen Osmanlı tarih yazıcılığının ilk örnekleri destan, menakıbnâme ve gazanâme türündedir. Ahmedî'nin *İskendernâme'sindeki* "Dâsîtân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i 'Osmân" başlıklı bölüm, bilinen ilk Osmanlı tarihidir. Yarı resmi tarihçilik olarak nitelenen şehnâmecilik Fatih Sultan Mehmed döneminde başlamıştır. Osmanlı tarih yazıcılığında ayrı bir yeri olan II. Bayezid döneminde Âşıkpaşazâde'nin *Tevârih-i Âl-i Osmân'ı*, Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ'sı*, İdris-i Bitlisî'nin Farsça *Heşt Bihîşt'i* ve İbn Kemâl'in *Tevârih-i Âl-i Osmân'ı* gibi bu türün en tanınmış örnekleri verilmiştir (Özcan, 2013: 272-276). Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî dönemlerinde ise tarih yazıcılığı devam etmekle birlikte bu padişahların isimlerini taşıyan müstakil eserler yazılmıştır. Selimnâme ve Süleymannâme olarak adlandırılan bu eserler dışında yine bu dönemlerde farklı isimler taşıyan pek çok tarih de kaleme alınmıştır. 16. yüzyılın önde gelen eserleri arasında Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr'ı* ve Hoca Sadeddin'in *Tâcü't-Tevârih* adlı eseri sayılabilir. 17. yüzyıldan itibaren ise şehnâmecilik yerini yavaş yavaş vekâyinâmeciliğe bırakmıştır (Özcan, 2013: 279).

Yavuz Sultan Selim döneminde başlayan Selimnâme yazımı Kanûnî Sultan Süleyman devrinde artarak devam etmiştir. Öte yandan Yavuz dönemini anlatan eserlerin büyük bir kısmı Kanûnî döneminde kaleme alınmıştır (Argunşah, 2009: 32). Bu dönemde tek bir sultan dönemine odaklanan eserler yanında birbirini takip eden farklı padişahların devirlerine dair tarihi olayların nakledildiği eserler de mevcuttur. Mahremî'nin *Şehnâme'si* II. Bayezid, Yavuz ve Kanûnî devri olaylarını anlatan böyle bir eserdir. Eser Kanûnî Sultan Süleyman'a sunulmuş olması sebebiyle Süleymannâme olarak da isimlendirilir. Nitekim eserin yazma nüshasının 1a sayfasında "Süleymannâme" (Aynur, 1993: 15) ismi geçer. 12.280 beyitlik bir eser olan *Şehnâme* üç bölümden oluşur. Birinci bölüm II. Bayezid dönemi olaylarını anlatmakla birlikte ayrı bir cilt hâlinindedir. İkinci bölüm Yavuz Sultan Selim, üçüncü bölüm Kanûnî Sultan Süleyman devrine ayrılmıştır (Aynur, 2003: 390-391). Ancak eserin her üç bölümünün başında mesnevi biçimindeki bütün eserlerde görülen tevhid, münâcaat, na't, mirâciyye, sebep-i telif, methiye gibi kısımlar bulunduğundan eser üç ayrı kitap olarak kabul edilebilir (Aynur, 2008). Eserin Yavuz Sultan Selim dönemine ait bölümünde Mardin Kalesi'nin fethine de yer verilmiştir.

Şehnâme yazarı Mahremî (ö. 942/1535) 16. yüzyıl şairlerindedir. Şair, Osmanlı döneminde Galata'ya bağlı köylerden Tatavla'da doğduğu için Tatavla'lı Mahremî olarak da bilinir. Mahremî'yi ilim dünyasına tanıtan Fuad Köprülü olmuştur. Köprülü, Mahremî'yi "Millî Edebiyatın İlk Mübeşşirleri" başlıklı makalesinde Türki-i Basit üslubunun/tarzının önde gelen temsilcilerinden biri olarak gösterir. Ancak Türki-i Basit üslubuna dâhil edilen diğer şairler ve Mahremî'nin eserleri üzerinde yapılan çalışmalar, 16. yüzyılda böyle bir üslubun var olup olmadığını sorguladığı gibi Mahremî'nin de bu üslubun temsilcilerinden olduğu görüşünün geçerliliğini tartışmaya açmıştır⁵.

Bugün itibarıyla elimizde mürettep bir divanı bulunmayan Mahremî'nin az sayıdaki şiirlerine çeşitli şiir mecmualarında ve kendisinden söz eden biyografik nitelikte eserlerde rastlanmaktadır. Bu şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla Mahremî kuvvetli bir şair olmakla birlikte özellikle kaside yazma konusunda başarılıdır (Karavelioğlu, 2013a: 139-167). Onun tarih yazımına ilgisi *Şehnâme'sinden* ve kasidelerinden bir kısmının tarihi olaylarla ilgili olmasından

⁵ Bu tartışma ve görüşler için şu çalışmalara bakılabilir: Erdoğan Uludağ, "Dilde Sadeleşme ve Türki-i Basit Hakkında Düşünceler", *Turkish Studies* 4/5, 2009: 292-329; Fatih Köksal, "Orijinal Bir Şair: Edirneli Nazmî ve Divânına Yeni Bakışlar", *Bilgi* 20 (Kış, 2002): 101-23; Hatice Aynur, "Türki-i Basit Hareketini Yeniden Düşünmek", *Turkish Studies: Edebiyatımızda Mahallleşme ve Türki-i Basit-Prof. Dr. Mustafa İsen'e Armağan*, 4/5, 2009: 34-59; Semih Tezcan, "Divan Şiirinde Türkçe Kaygısı 1", *Bilgi* 54 (Yaz, 2010): 255-267; Ziya Avşar, "Türki-i Basiti Yeniden Tartışmak", *Bilgi* 18 (Yaz, 2001): 127-43.

anlaşılmaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi, Kanûnî Sultan Süleyman'ın Belgrad'ı fethi ve Mohaç Fetihnâmesi bu türdeki şiirlerindedir. Mahremî'nin şiirleri ve Mohaç Fetihnâmesi üzerine çalışmaları olan Karavelioğlu, şairin fetihnâmede tarihi bir olayı edebî bir şekilde anlatması yanında bütüncülüğünü, ayrıntılara önem vermesini ve anlatıklarının tarihi kroniklerle örtüşmesini dikkate değer bulur (2013b: 235).

Seferlere katıldığına dair bir bilgi bulunmayan Mahremî, Karavelioğlu'nun ifadesiyle Belgrad Kalesi'nin fethi ve Mohaç Savaşı'nı âdeta elinde bir kamerayla her şeyi kaydetmişçesine anlatmıştır (2013a: 166). Mahremî'nin *Şehnâme'si* üzerine doktora tezi hazırlayan Hatice Aynur ise şairin *Şehnâme'de* olayları gözlemleyerek değil bazı kaynaklardan yararlanarak anlatmış olduğunu; ancak bu kaynaklardan eserinde söz etmediğini belirtir (1993: 30). Aynur, eserde İbn Kemal'in *Tevârih-i Âl-i Osmân'ı* ile Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şîrîn'i* arasında benzerlikler tespit etmiş ve şairin eserini edebî ve tarihî kaynaklardan beslenmek suretiyle ortaya koyduğunu öne sürerek bu iki eserden iktibaslar yaptığını belirtmiştir (1993: 30-36). Aynur'a göre tarihçi olmayan Mahremî'nin, olayları anlatımında daha ziyade şairliği ön plana çıkmaktadır. Anlattığı olaylar şairliğinin gerisinde kaldığından, olayları anlayabilmek için başka kaynaklara başvurma ihtiyacı doğmaktadır. Ayrıca Mahremî, eserinde tarihî olaylar dışında bazı sosyal olaylara ve savaş dışı konulara da yer vermiştir (1993: 30).

Mahremî'nin *Şehnâme'sinde* Yavuz Sultan Selim döneminde gerçekleştirilen fetihler arasında Mardin Kalesi'nin alınışına yer verilmiştir. *Şehnâme*, tarih konulu bir eser olmakla birlikte Mahremî'nin şair kimliğinden dolayı edebî bir hüviyet taşır. Buna bağlı olarak eserde tarihî olaylar açık ve düz bir söyleyişle değil dolaylı ve örtük biçimde anlatılır. Yine de edebî sanatlar ve benzetmelerle süslü bu söyleyişin hareket noktası tarihî gerçekler olduğundan eserin tarihe kaynaklık edebilecek nitelikte olduğunu söylemek gerekir. Bu bakımdan, özde Mardin'in Osmanlılar tarafından fethine ve genelde şehrin tarihine katkı sunacak eserler arasında *Şehnâme'nin* de bulunduğu söylenebilir. Ancak Mardin ile ilgili yapılan çalışmalarda Mahremî'nin bu eserden söz edilmediği görülmektedir⁶. Bilindiği üzere Mardin'in Osmanlılar tarafından ele geçirilişini konu eden çalışmalarda fethin gerçekleştiği tarih hususunda bir netlik bulunmadığının altı çizilir. Savaşın süresine dair Osmanlı kroniklerinin verdiği bilgiler de farklılık arz etmektedir. 16. *Yüzyılda Mardin Sancağı* adlı çalışmasında Nejat Göyünç, bu belirsizliklere dikkat çekerek kuşatma esnasında gerçekleşen olaylar ile ilgili ayrıntılı bilgi bulunmadığını da ekler (1969: 32-34). *Şehnâme'nin* dikkat çeken özelliği, fetih sırasında gerçekle eşen olayların detaylı anlatımıyla birlikte fethin gerçekleştiği tarihin ebced hesabıyla tarih düşürülerek belirtilmiş olmasıdır. Bu anlamda eser, Mardin'in fethinin tam tarihinin belirlenmesinde, arşiv kayıtları ve diğer kaynaklardaki bilgilerin esaslı bir şekilde derlenip toparlanmasıyla, yön belirleyici olabilir. Öte yandan eser, fetih sırasındaki mücadelelerin seyri ve zaptın ne denli zor gerçekleştiği hususunda göz ardı edilmeyecek bilgi ve detaylar içermektedir. Bu detayların bir kısmı bilinenleri desteklemesi, bir kısmı ise başka kaynaklarda rastlanmaması bakımından Mardin kuşatmasının tarihine ışık tutacaktır. Bu çalışmada Mahremî'nin *Şehnâme'sinde* şehrin ele geçirilişine dair anlatılanlar ele alınarak Mardin tarihi araştırmalarına bir yönüyle katkı sunulması ve eserin bu tür araştırmalarda başvuru kaynaklarından biri olarak değerlendirilebileceğine dikkat çekilmesi amaçlanmaktadır.

6 Esasında Mahremî'nin Şehnâme'si üzerine, eserin Yavuz Sultan Selim dönemini anlatan cildinin metnini doktora tezi olarak hazırlayan Hatice Aynur'un bildiri ve makaleleri dışında tema çalışması henüz yapılmamıştır. Hatice Aynur'un Şehnâme ile ilgili söz konusu çalışmaları şunlardır: "Tatavlı Mahremî'nin Şehnâme'sinde Suriçi İstanbul'u", YILLIK: Annual of Istanbul Studies 2 (2020): 143-150; "Tatavlı Mahremî'nin (ö. 1535) Şehnâme'sinde Sur Dışı İstanbul'u", Osmanlı İstanbulu V: V. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildirileri. Ed. Feridun Emecen, Ali Akyıldız, Emrah Safa Gürkan, (İstanbul, 2018): 43-68; "Tatavlı Mahremî'nin Şeh-nâme'sinde Şehirler", M. Ali Tanyeri'nin Anısına Makaleler, (İstanbul, 2015): 201-214; "Tatavlı Mahremî's Shehnâme and the Kızılbaş", Syncretismes et heresies dans l'Orient seldjoukide et ottoman (XIV-XVIII siècle) Actes du Colloque du Collège de France octobre 2001, Sous la direction de Gilles Veinstein, IX. Cilt, (Paris, 2005): 237-248.

2- Şehnâme'de Mardin Kalesi'nin Fethi

Mahremî Mardin Kalesi'nin fethine eserinin 66 beyitlik bölümünde yer verir. Diyarbakır ve civarında Mardin haricinde kuşatılmamış bir kale kalmadığını ifade eden Mahremî, Mardin'in son fethedilen kalelerden olduğuna ve bir yandan zor ve uzun süren bir kuşatma sonucu ele geçirildiğine işaret ederek sözlerine başlamıştır. Yukarıda söz edildiği üzere Mardin İdris-i Bitlisi ve Bıyıklı Mehmed Paşa'nın girişimleriyle halkın isteyerek teslim olması sonucu sulh yoluyla ele geçirilmiş; ancak iç kalede Safevî askerleri direnişi sürdürdüklerinden tam teslim alınışı bir yıla yayılmıştır. Çaldıran Zaferî'nin ardından Osmanlı askerleri bölgeden çekilecekken İdris-i Bitlisi, Safevî tehlikesini tam anlamıyla bertaraf edebilmek için Mardin ve Diyarbakır'ın da muhakkak fethedilmesi gerektiğini Yavuz Sultan Selim'e arz etmiş ve böylece bu bölge Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Mahremî'nin eserinde Mardin'in fethiyle ilgili bu girişimlerden ve İdris-i Bitlisi'den söz edilmemiş; ancak çeşitli münasebetlerle eserinin farklı yerlerinde Diyarbakır Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'ya söz getirilmiş ve kendisiyle ilgili çok sayıda methiye beytine yer verilmiştir⁷.

Mardin Kalesi'nin fethine dair beyitlerde önce kalenin içindeki Şii Safevî askerlerine dikkat çekerek sözlerine başlayan Mahremî, Mardin isimli kalede çok sayıda dinsiz (bi-dîn) kişi olduğunu belirtmiş ve ardından kalenin sağlamlığı ve zapt edilmesinin ne derece zor olduğuna dair benzetme ve tasvirlerle geçmiştir. Bu benzetmelerden birine göre Mardin Kalesi ele geçirilmesi zor bir kale olması bakımından Kaf Dağı gibidir. Efsanevi bir dağ olan Kaf Dağına erişmek nasıl mümkün değilse Mardin Kalesi de yüksek bir tepede kurulması ve sağlamlığı bakımından kuşatılması ve ele geçirilmesi güç bir kaledir. Benzetmelerini kale-insan üzerinden devam ettiren şaire göre kale öylesine sağlamdır ki, bu hâli çetin, aksi yahut yenik düşürülmesi zor güçlü adamlara (merd-i girân) benzer. Kale-insan benzetmesi insan bedeni ile kale duvarları arasında kurulan ilişki münasebetiyledir. Nitekim kale duvarlarına beden adı da verilir.

Kale, yine ele geçirilmesinin zorluğu yönüyle, kadınların başa çıkılması zor hilelerine benzetilmiştir. "Keyd-i zenân" veya Osmanlı edebiyatındaki yaygın şekliyle "mekr-i zenân" tabiri, doğu toplumlarının edebiyatlarında kadınların hile, entrika ve düzenlerinin anlatıldığı hikâye türlerinin de ismidir. Erkek cinsine göre daha karmaşık, detaylı ve çok yönlü düşünen kadınların hilekârca oyunlarının karşı tarafı içinden çıkılması zor durumlara düşürmesiyle bir şehrin etrafını kuşatan ve ele geçirilmesini zorlaştıran kale surları arasında benzerlik kurulması bu anlamda ilginçtir. Bu düşünce savaşların hile, taktik ve oyunlarla kazanıldığını ve yukarıda Evliyâ Çelebi'nin Mardin kalesi hakkında söylediklerini hatırlatmaktadır. Mahremî bu ifadeleriyle kalenin çeşitli taktiklerle ele geçirilebilecek kadar zor bir kale olduğunu ima etmeye çalışmış olmalıdır. Söz konusu beyitte kadın ve erkek her iki cinsin güç yetirilemeyen yönleriyle kalenin sağlamlığı arasında ilgi kurulduğu görülmektedir.

⁷ Methiye beyitleri için bkz. (Aynur, 1993: b.2303-2327, b.3851-3854).

Mehemmed pehlevân ser-had-i şark / Dem-i bârân-ı hûnda tîgi çün berk // Şecâat bişesinin ner-pelengi / Hizebr-i küh-ı rezm ü bebr-i cengi // Adüya niş ahıbbâya çü tiryâk / Bıyıklı ad-ıla meşhûr-ı âfâk // Dügüp yumruk bıyık bursa çü kaplan / Salardı şir-i eflâke hirâsân // Bıyıkdan eylese 'arz-ı çekekler / Belinler olsa pür leşker bekekler // Zihî Rüstem-dil ü sâhib-şecâat / Ki erlik anda hatm olmuş temâmet (b.2304-2309)

*Meger ol kal'a kim adıydı Merdîn
Pür idi içi bî-mer merd-i bî-dîn⁸*

*Su 'ûbetde çü kûh-ı Kâf-ıdı ol
Hasânetde çü hısn-ı lâf-ıdı ol*

*Be-gâyet saht idi merd-i girân-veş
'Azîm ü sa 'b-ıdı keyd-i zenân-veş (b.4223-4225)*

Mardin Kalesi eskilerin şiiirleri gibi sağlam, sonradan gelen şairlerin beyitleri gibi yüce ve yüksektir. İdrak kuşu, bahsi geçen kalenin burcu üzerinde otursa ödü patlar. Daha açık bir ifadeyle bu kalenin yüceliğini ve yüksekliğini anlamak idraklerin ötesindedir. Burada Mahremî'nin kullandığı benzetme ve kavramlar tam da şair kimliğinin bir yansımasıdır. Sağlam ve yüksek/yüce anlamlarına gelen "metîn" ve "büleñd" kelimeleri lügat anlamları dışında şairlerin dilinde poetik anlamlara bürünmüş olarak fahriye beyitlerinde karşımıza çıkar. Örneğin "Bâkıyâ ser-nahl-bend-i gül-şen-i ebyâtsın / Eyledi nazm-ı büleñdüñ hâsılı Selmân'ı pest" (Küçük, 1994: g.24/5) beytinde Bâkî, şiiirlerinin Selmân-ı Sâvecî'nin şiiirlerine üstün gelmesini "nazm-ı büleñd"inin Selmân'ı "pest eylemesi" şeklinde dile getirmiştir. Yine Nâilî-i Kadîm "Olsa büleñd pâyesi ebyâtının n'ola / Bünyân-ı devletin gibi hısn-ı hasîñ ile" (İpekten, 2019: k.28/68) beytinde şiiirlerinin yakalayacağı başarıyı "ebyâtın pâyesinin büleñd olması" şeklinde dile getirmiş ve hamisine, devletin binası gibi korunaklı bir kale ile desteklendiğinde şiiirlerinin yüksek payelere erişeceğini veya başarılı şiiirler üreteceğini söylemiştir. Öte yandan Sürûrî "Nüsha-i şî'r-i metînüm baña hüccet yetişür / İtsem eş'ârda akrânuma rüchân-ı da'vâ" (Batur, 2002: k.8/19) dediği beytinde "metîn" sıfatını şiiire yakıştırmış ve akranlarına şiiir sahasında üstünlük davasına kalkışmak istediğinde metîn şiiirlerinin nüshasının kendisine kanıt olarak yeterli geleceğini söylemiştir. Kânî'nin "Hısn-ı hâss-ı metîn-i eş'âra / Levhasın cümle burc u bârû kıl" (Kânî, 2017: k.43/23) beytinde ise "metîn şiiir", Nâilî'de olduğu gibi kale imajıyla bir arada sunulmuştur. Kısacası "metîn" ve "büleñd" kelimeleri hem korunaklı kale tasvir ve anlatımlarında hem de başarılı, üstün ve benzerlerini geride bırakan şiiir ve nazmı tarif etmede kullanılan ortak kavramlardır. Mahremî de aşağıdaki beyitlerinde bu ortaklıktan faydalanarak kelimeleri özenle seçmiş ve Mardin Kalesi'ni geçmişteki başarılı şiiirlerin aşılması zor şiiirlerine ve onları takip eden şiiirlerin evvelkileri aşan üstün şiiirlerine benzetmiştir.

*Metîn-idi çü eş 'âr-ı selef ol
Büleñd-idi çü ebyât-ı halef ol*

*Ser-i burcın⁹ nişîmen murg-ı idrâk
İdeydi ger olurdu zehresi çâk (b.4226-4227)*

8 Makalede Mahremî'nin konuya dair beyitlerinde eser üzerine hazırlanan tez çalışması (Aynur, 1993) esas alınmış olup yazma nüshadan kontrol edilerek yapılmış birkaç tashih dipnotlarda belirtilecektir. Bu bağlamda bu beyitte "merd ü bî-dîn" şeklinde yer verilen ibare "merd-i bî-dîn" şeklinde tashih edilmiştir.

9 Tez çalışmasında "seririn" şeklinde yazılmış olan kelime "ser-i burcın" şeklinde tashih edilmiştir.

Bir bütün olarak kalenin tasvirinin ardından kaleye ait kapı, hendek gibi unsurlar da aynı şekilde sağlamlık, yükseklik, erişilmez olma ve derinlik gibi yönlerden tasvir edilir. Buna göre kalenin parlak ve cilalı demir/çelik kapısı âdeta gökyüzüne asılıdır ve asilere açılmayan tövbe kapısı gibi kilitlidir. Etrafındaki hendekler öylesine derindir ki bu derinliğe uzak görüşlülerin idraki yetişemez. Diğer bir ifadeyle kale ileri görüşlü kimselerin fikirleri gibi derin hendeklerle çevrilidir. Evliyâ Çelebi, Mardin kalesini tarif ederken “*Aslâ handakı yokdur. Zîrâ cümle etrâfı derk-i esfelden nişân verir mücellâ ve musaykal kayalardır*” (Evliyâ Çelebi, 2000: 42) diyerek hendeklerinin olmadığını; ancak etrafını çepçevre saran derin uçurum ve yalçın kayalıklar bulunduğunu söyler. Mahremî'nin “*İrişmez handakı 'umkına em'ân*” olarak ifade ettiği de bu sarp kayalık ve uçurumlar olmalıdır. Önceki beyitlerde olduğu gibi burada da kalenin zapt edilemez oluşunun kelimelerle tarif edilemez durumuna ve idraklerin ötesinde oluşuna; sağlam kapısı ve etrafındaki uçurumlarla dikkat çekildiği anlaşılmaktadır.

*Mu'allak bâb-ı pûlâdı musaykal
Çü bâb-ı tevbe-i 'âsî mukaffel*

*İrişmez handakı 'umkına em'ân
'Amîk-idi çü fîkr-i dûr-bînân (b.4228-4229)*

Kale baştan ayağa bir ateş topu gibidir. Ele geçirilip sahip olunmaktan emin ve âzâdedir. Sarp görüntüsü ve içindeki Safevî askerleriyle âdeta Kızılbaşlarla dolu, hareketli ve kızışmış savaş meydanı gibidir. Diğer yandan kale öyle bir aydır ki hâle gibi yüksekte şehri kuşatmıştır. Mahremî'nin bu tahayyülünden anlaşıldığı kadarıyla şehir/kale içi bir ay, kalenin bedenleri/duvarları ise bu şehri kuşatan hâle gibidir. Beyitte kalenin baştan ayağa bir ateş topuna benzetilmesiyle ele geçirilmesinin son derece zor olduğuna, daha ötesi, almak için yaklaşanları tehlikeye düşüreceğine işaret edilirken devamındaki beyitte bu denli çetin bir kalenin aynı zamanda nasıl güzel bir görünüm arz ettiğine değinilmiştir. Kalenin yüksekte şehri kuşatan her tarafa hâkim görüntüsü, şairin muhayyilesinde “hâle ile çevrelenmiş ay” benzetmesiyle yerini bulmuştur¹⁰.

*Ser-â-pâ topdan bir âteş idi
Temellukdan berî vü ser-keş idi*

*Çü ıssı gösterürdi rûy-ı serdi
Çü sahn-ı ma'reke pür surh-serdi*

*Nice ay-ıdı kim mânend-i hâle
İhâta eyleyüp olup havâle (b.4230-4232)*

10 Kale-ay benzetmesi Ali Emîrî'nin Mardin Mülûk-i Artukiyye Tarihi adlı eserinde kaleyi şekli bakımından hilale benzettiği satırları hatırlatmaktadır: “Diyâr-ı Bekr'in müstedirüşt-şekl o azametli sûr-ı metini ile Mardin'in sekl-i hilâli olan o kıymetli kal'a-i rasini güyâ ki cihân tarihinin bir şems ve hilâlidir.” (1331: 5) diyen Ali Emîri Diyarbakır Kalesi'ni yuvarlak şekli itibarıyla güneşe, Mardin Kalesi'ni ise hilâle benzeterek bu iki kalenin dünya tarihi için âdeta güneş ve ay hükmünde olduğunu belirtmiştir. Ali Emîrî'nin eseri üzerinde hazırlanan bir tez çalışması için bkz. Muhammed Yusuf Yaşar, Ali Emîri ve Mardin Mülûk-i Artukiyye Tarihi ve Kitâbeleri ve Sâir Vesâik-i Mühimme Adlı Eseri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2006.

Mahremî, kalenin tavsifinden sonra askerleri tasvire geçer. Bu bağlamda kaleyi kuşatan askerleri dokuz başlı ejderhaya benzetir. At ve her türlü silah ve teçhizat ile donanmış binlerce asker dokuz başlı ejderha gibi kaleyi kuşatmıştır. Burada dokuz başlı ejderha benzetmesi askerlerin çokluğu, gücü ve yenilmezliği yanında kalenin bu kuşatma sonucu fethedilmeden bırakılmayacağına, ne pahasına olursa olsun ele geçirileceğine işaret edecek şekilde kullanılmıştır. Osmanlı askerleri için yedi/dokuz başlı ejderha benzetmesi Mahremî'nin, eserinde sıkça başvurduğu bir benzetmedir.

*Yarag u yat-ıla bir niçe bin er
Kuşatmışdı çü ejderhâ-yı nüh ser (b.4233)*

Savaş için donanmış çok sayıda askeri bu benzetmeyle tarif ettikten sonra kuşatma sahnelerini canlı bir şekilde tasvir etmeye başlayan Mahremî, askerlerin savaşa, saldırma, dağılma, geri çekilme gibi hâllerini detaylarıyla anlatır. Askerlerin kaleyi kuşatması “kale/kuşatma yigitlerinin (merdân-ı hisârî) saza el vurup hisârî/kaleyi kuşatmaları (ol hisârî hisâr itmişler idi)” şeklinde anlatılmıştır. Beyitte “hisâr” kelimesini üç kez kullanarak söz oyunu yapan şair, öncelikle “hisâr” kelimesinin “kale” ve “kuşatma” anlamlarından faydalanmış, bir yandan “hisâr” adındaki musiki makamına da iham yoluyla gönderme yapmıştır. Bunu okuyucuya ihsas ettiren ise kuşatmaya başlama işine işaretle tenasüp gereği kullandığı “saza el vurmak” tabiridir.

16

*Hisâr itmişler-idi ol hisârî
Urup el sâza merdân-ı hisârî (b.4234)*

Mahremî'nin ifadelerine göre askerler kuşatma esnasında bazen saldırıya geçiyor, savaşa azmediyor, bazen vuruş idmanları yapıyorlardı. Tabii olarak bazen durup dinleniyor, bazen aslanların birbiriyle mücadele edişi ve çekişmesi gibi savaşıyorlardı. Bazen ellerinden ok ve tüfek düşmüyor, bazen kavgâ ve çatışmadan perişan düşüp geri çekiliyorlardı. Aşağıdaki ilk üç beyitte Mahremî, savaşa hâllerini oldukça gerçekçi ve yalın bir şekilde ifade etmiştir. Son beyitte ise askerlerin savaşa hâli ejderhaların kıvrılarak hareket edişleri, durup dinlenme hâlleri ise uyumaları gibi düşünülerek yine ejderha benzetmesine başvurulmuştur. Olumsuz veya olumlu pek çok manayı temsil eden ejderha güç, kudret, yenilmezlik sembolü olması bakımından burada kullanılmış olmalıdır.

*Gehî âheng-i harb eylerler-idi
Gehî idmân-ı darb eylerler-idi*

*Gehî ârâm u gâh eylerdi cengi
Biri biriyle çün şîrân-ı cengî*

*Gehî tîr ü tüfenk düşmezdi elden
Gehî ber-geşte gavgâ vü cedelden*

*Olup geh zîr ü bâlâ ejder-efşân
Yatagında çü ejder gâh h'âbân (b.4235-4238)*

Savaş sahnelerini anlatmaya devam eden şair, askerlerin bazen ellerinde tüfeklerle gözleri kale bedenlerinde, kaleyi ateşler hâlde; bazen ise bedenleri ten istirahatgâhında dinlenme hâlinde olduğunu ifade eder. Şair beytinde “beden” kelimesini, ilkinde kale bedeni, ikincisinde insan bedeni şeklinde olmak üzere iki farklı anlamıyla kullanmıştır. Askerlerin saldırma ve çekilme hâlleri yılan ve kaplumbağa benzetmesine de neden olmuştur. Mahremî’ye göre askerler bazen âdeta yılan gibi zehirli iğnelerini batırmak için deliklerinden çıkarlar, bazen de kaplumbağa gibi uzlet yakasını başlarına çekerler. Kaplumbağanın başını kabuğuna çekmesi hâli ile askerlerin saldırı sonrası çekilme, durma, dinlenme hâlleri arasında ilgi kurulmuştur.

*Tüfenkdâran gözi gâhî bedende
Bedenler gâh râhatgâh-ı tende*

*Çıkup sûrâhdan geh taşra çün mâr
Gehî ser ceyb-i ‘uzletde keşef-vâr (b.4239-4240)*

Askerlerin tasviriyle birlikte savaş meydanından da söz eden şair, o ateşli ve kargaşalı hâliyle savaş meydanını el, ok ve başların hareket hâlinde veya uçuşur hâlde bulunduğu bir mekân olarak tasavvur eder. Ellerin, okların ve başların havada uçtuğu bu meydan, kimi zaman el ve ayakların çekildiği, sakin ve durağan bir yer hâline gelir. Ayrıca şair, savaş esnasında dökülen kanların çokluğunu deniz benzetmesiyle dile getirerek kale tasımın bu kanla dolduğunu belirtmiş; savaşın dehşeti ve dökülen kanların çokluğunu betimlemek üzere kaleyi kan dolu bir tase benzetmiştir. Şairin ifadelerine göre her iki tarafın askerleri savaşmaktan çekildiklerinde bu kez pusuya yatıp etrafi gözetliyorlardı. Bazen karşı taraf Osmanlı askerlerini yere seriyor, bazen Osmanlı askerleri kale burçları ve duvarlarını yıkıyorlardı. Toplar yerden havaya, havadan yere iniyordu. Bazen karşı taraf bunları yere geçiriyor, bazen bunlar onları göklere uçuruyordu. Barış, savaşa hazırlık ve savaş derken kimi zaman top, kimi zaman ok, kimi zaman taşlarla birbirlerine saldırıyorlardı.

*Geh el ü tîr ü serdür sahn-ı meydân
Gehî pâ-y-ı ferâgat zîr-i dâmân*

*Olup hûn her taraftan gâh deryâ
Toları tâs-ı kal’a sahn-ı sahrâ*

*Cedelden fârig olup her taraf gâh
Aşaga yukaru gözler kemîngâh*

*Salup anlar yire geh cism ü tenler
Yıkup bunlar gehî burc u bedenler*

*Gehî top-ıla yirde key hevâya
Çıkup geh gökde key iner serâya*

*Olar geh bunları yire geçürür
Bular geh anları gökden uçurur*

*Gehî sulh u geh âheng u gehî ceng
Gehî top u gehî tîr ü gehî seng (b.4241-4247)*

Mahremî, savaş sahnelerini ayrıntılı bir şekilde anlattıktan sonra her iki tarafın bu şekilde bir yılı aşkın bir süre kıyasıya savaştığını ifade eder. Böyle olduğu hâlde kale ehli ne teslim olur ne galip gelir ne de kuşatmacı birlikler kaleden vazgeçerler. Mahremî'nin şairane ifadesiyle ne onlar bunları üstlerinden atabilmişlerdir ne de o atın yuları ele girmiştir. Yani iki taraf da direnmekten vazgeçmemiştir. Atın yularının ele geçmemesi kalenin alınmamasının mecazi ifadesi olarak kullanılmıştır. Bu sözleriyle yapılan şiddetli, zorlu ve uzun süren savaşa dikkat çekmiştir. Mahremî'nin kuşatmanın bir yıldan fazla sürdüğünü söylemesine karşın Celâl-zâde Mustafa *Selîmnâme*'sinde savaşın geceli gündüzlü dokuz ay (1990: 171), Hoca Sadeddîn (1979: 268) ve İdris-i Bitlisi (2016: 336; Serdar, 2018: 157) ise bir yıl kadar sürdüğünü belirtir. Mardin tek seferde fethedilmemiş, bir kez ele geçirildikten sonra kaybedilerek uzun süren mücadeleler sonucu tekrar fethedilmiştir. Gerçekte kale halkı hemen teslim olduğu hâlde Safevî beyleri kaleyi teslim etmekte uzun süre direnmişlerdir.

18

*Bu uslûb üzre bir yıldan ziyâde
Biri biriyle ceng itdi ziyâde*

*Ne oldı ehl-i kal'a râm u gâlib
Ne döndi kal'adan merdân-ı tâlib*

*Ne anlar ırdı üstinden buları
Ne girdi_ol tevsenüñ deste yuları (b.4248-4250)*

Mahremî'nin anlatışına göre savaş esnasında kale duvarları bir bir yıkılmakta olduğu hâlde kale içindekiler vazgeçmemişlerdir. Osmanlı askerleri ise savaş ve mücadeleden bıkmayıp kaleyi elden bırakmamışlardır. Bir taraf âdeta demirden yürek bağlarken diğer taraf sağlam deriden suret takınmıştır ve böylece biri diğerine teslim olmadan savaş devam etmiştir. Osmanlı ordusundan çoğu kişi yaralanmış, karşı taraftan çoğu kişi de ölmüştür. Top ve vuruş darbeleriyle öylesine yıkım olmuştur ki¹¹ Mardin'in ne erkeği ne kadını kalmıştır. Kızılbaşların helak olması sonucu kalan askerler cansız bedenlerin arasında yürüyemez hâle gelmişlerdir. Sonuç olarak Kızılbaşların çoğu kırılıp gitmiş ve az bir kısmı kalmıştır; ancak bu azınlık ellerinde oklarıyla en saldırgan ve azılı (gürâz) olanlarıdır. Böylece savaşın uzaması kaçınılmaz olmuştur.

*Beden düşmekle bir bir yire hergiz
Koya gelüp olar olmadı 'âciz*

11 İdris-i Bitlisi top ve tüfek darbeleriyle Mardin'in ele geçirildiğini belirtir (2016: 337). Nejat Göyünç tahribatın boyutu bilinmemekle birlikte İdris-i Bitlisi'den naklen oğlu Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi'nin de kale duvarlarının top ve tüfek darbeleriyle dövüldüğünü bildirdiğini söyler (1969: 91).

*Usanmayup bular ceng ü cedelden
Komadı kal'anuñ dâmânın elden*

*Yürek bağladı onlar gerçi âhen
Bular sûret urındı saht gönden*

*Bularuñ ekseri mecrûh oldı
Olaruñ hod çoğı bî-rûh oldı*

*Kırıldı eyle top u darb-zenden
Ki Merdîn'üñ ne merdi kaldı ne zen*

*Helâk oldı şu denlü surh-serler
Ki tenden yürimez oldı kalan er*

*Kırıldı gıtdi çoğı kaldı azı
Hemân bir niçe oklanmış gürâzı¹² (b.4251-4257)*

Mahremî sayısız Kızılbaş'ın öldüğünü, kale ve hendeklerin kızıl/kırmızı başlarla dolduğunu belirterek bu manzara ile ilgili bazı benzetmeler yapmıştır. Örneğin bir beyitte, çok sayıda Kızılbaş'ın kırılıp gitmesi birkaç uğursuz yıldızın ateş gibi sönüp korlarının küller içinde kalması şeklinde düşünülmüştür. Burada bu ifadelerle Kızılbaşların taktıkları kırmızı renkli başlıklara işaret edildiği anlaşılmaktadır. Ölüp kale diplerine düşen Kızılbaşların görüntüsü şairi bu benzetmeye sevk etmiş olmalıdır. Diğer beyitlerde ise aynı manzara için kadeh dibinde kalan şarap tortusu, çömlek içindeki birkaç karanfil, dağlık yerlerdeki gelincik topluluğu ve kırmızı vâla kumaştan yapılmış cibinlik/örtü gibi benzetmeler yapıldığı görülür¹³.

*Kalup ser virdi ol bî-mer kızıl-baş
Pür oldı kal'a vü handak kızıl baş*

*Çü âteş söyünüp birkaç bed-ahter
Kül içre kaldı san bir niçe ahker*

*Kadeh dibinde gûyâ cür'a-i mül
Sifâl içre veyâ birkaç karanfıl*

*Ser-i kühsârda yâ cünd-i lâle
Tutuk üzre yâ birkaç surh vâle (b.4258-4261)*

¹² Yazma nüshanın derkenarında "gürâz" kelimesinin yanına "hük-ı ner" (erkek domuz) notu düşülerek kelimenin anlamı belirtilmiştir.

¹³ İdris-i Bitlisî'nin aktardığına göre Mardin kuşatmasında şehirdekilere sahip oldukları taçları getirmeleri için çağrı yapılmış, halkın getirdiği kırmızı külahların sarıkları köpeklere örtü yapılmış, külahlar ise hendeklere atılmıştır. (İdris-i Bitlisî, 2016: 348). Burada çizilen tablo zihinlerde bir yandan bu olayı anımsatmakla birlikte Mahremî, anlaşıldığı kadarıyla bu olaydan ziyade savaşta öldürülen Kızılbaşların görüntüsünden söz etmektedir.

Mahremî'nin ifadelerine göre Kızılbaşlar bu şiddetli çatışma sonucu çok azaldığı için savaşan yiğitler daha bir güçlenip cesaret bulmuşlardır. Fakat yine de kale fethedilememiş; o at bir türlü yola gelmemiş, kervana katılmamıştır. Burada kalenin uzun uğraşlar sonucu bir türlü fethedilemeyişi ile yola getirilemeyen bir atın dik başlılığı arasında ilgi kurulduğu görülür. Mahremî'ye göre kalenin içinde insan olmasaydı yani boş olsaydı, fethedilmesi o kadar zor olmazdı. Çünkü kale aslında o kadar sağlam ve dayanıklı bir kale değildi. Eğer kement atıp tırmanarak o gökyüzü kadar (zâtü'l-burûc) yüksek kaleye çıkmanın bir yolu bulunabilseydi, burayı almak bu denli zor olmayacaktı. Şairin ifadelerinden anlaşıldığı üzere kalenin fethini zorlaştıran temel etkenler, içinde kaleyi teslim etmemek için çetin bir mücadele veren askerlerin bulunması ve kalenin yüksek bir yerde oluşudur. Mahremî, tarih kaynaklarında Mardin Kalesi ile ilgili sürekli tekrar edilen bu gerçeği kendi diliyle ifade etmiştir.

*Egerçi surh-serler kaldı key az
Kavî-dil oldu merdân-ı cedel-sâz*

*Velîkin fethine olmadı çâre
O tevsen gelmedi hergiz kitâre*

*Anuñ-çün ki_olmayup içinde âdem
Eger olaydı şöyle hâlî her dem*

*Degüldi eyle sa'b u muhkem ü berk
Ki_ana kimse bulabileydi meslek*

*Kemend-ile olup kâdir 'urûca
Çıkabileydi ol zâtü'l-bürûca (b.4262-4266)*

Kalenin bu denli zor ele geçirilebilir olması kaleyi kuşatanları güçsüz düşürdü. Bu nedenle belki savaştan vazgeçmeleri uygundu. Fakat Mahremî Osmanlı birliklerinin acziyetten dolayı savaşı bırakmalarının mümkün olmadığını söyleyerek ve vazgeçmeyi onlara asla yakıştırmayarak okuyucunun dikkatini karşı tarafın acziyet içindeki hâllerine yöneltir. Onlardan sağ kalan neredeyse olmamıştır. Bir yıldan fazla bir zaman kalenin içinde hapsolan bu kimseler kafesteki kuşlar gibi bir bir ölmüşlerdir. Kalanların yiyecekleri tükenmiş, kedinin fareyi kovalaması gibi köşe bucak yiyecek peşine düşmüşlerdir. Üstelik gidişat daha da kötüleşmiş, şairin ifadelerine göre kedinin fareyi yemesi gibi değil köpekler gibi ölümlerini yemek zorunda kalmışlar, hatta leşler tükenince mezarları kazıp içindekileri yemeye başlamışlardır. Mahremî, zor durumda kalanların öleceklerini kesin olarak bilmeleri durumunda murdar olan şeyleri yemelerinin caiz olduğunu, onların da ölecek duruma geldiklerinden dolayı birbirlerini yediklerini söyleyerek bunu haklı bir sebebe bağlamış ve bir yandan içinde buldukları durumun vahametini gözler önüne sermiştir.

*İhâta eyleyenler 'âciz oldu
Ferâg-ı ceng belkim câyiz oldu*

*Bular cengi komak 'ac-z-ıla hâşâ
Olaruñ 'ac-zini eyle temâşâ*

*Kırıldı kalmadı hem-ceng olanlar
Dem-i ceng ü cedel hem-reng olanlar*

*Çeküp yıldan ziyâde habs u zindân
Çü murgân-ı kafes bir bir viren cân*

*Dükendi kalmadı hiç zâd u tûşe
Çü gürbe mûş iderler gûşe gûşe*

*Ne mûş u gürbe gör ekl-i 'acîbi
Ölülerin yidiler kelb gibi*

*Dükendi leş de yidi kazdı sini
Meger yiye hemîn redd itdüğünü*

*Helâkini mukarrer bilse 'âciz
Olur çün-kim yimek murdârı câyiz*

*Biri birin yimek pes câyiz oldı
Anun-çün kim kamusı 'âciz oldı (b.4267-4275)*

Açlık ve perişanlıktan Kızılbaşların her biri riyazete çekilmiş rahipler gibi gözleri ve ağızları makas gibi açık hâlde kalmışlardır. Öleceklerini kesin olarak anlayınca bir araya toplanıp burada aç ölmektense muhtaç ve hor bir şekilde canlı gezmenin/yaşamının daha iyi olduğuna hükmetmişler; utançla veya kötü isimle, her ne şekilde olursa olsun yaşamının ölümden daha iyi olacağını düşünmüşlerdir. En azından doyuncaya kadar bir ekmek yüzü görebilmek için kaleyi anlaşılarak vermeyi uygun görmüşlerdir. Şairin ifadelerine göre onlar "İman gibi canı yele vermeyelim ve ekmek diye can vermeyelim." demek suretiyle direnmekten vazgeçmişlerdir. Eğer öldükten sonra bu kale ele geçirilecekse ölmeden önce vermenin daha akıllıca olduğu düşüncesiyle hepsi burçlara çıkıp hemen imdat (amân) sancağını dikmiş ve teslim olmuşlardır. Kısacası Mahremî'nin ifadelerine göre Safevî taraftarlarının direnişten vazgeçme sebebi açlığa yenik düşmeleridir.

*Olup her biri çün ruhbân-ı murtâz
Kalup çeşm ü dehen açuk çü mıkırâz*

*Çü bildiler helâki hep mukarrer
Dirilüp bir araya surh-serler*

*Didiler şimdi bunda ölmeden aç
Diri gezmek yig ola h'âr u muhtâc*

*Ne hâl-ise ölümden zindegânî
Çü yigdüür niçe neng ü nâm-ı fânî*

*Gelün bu hısnı 'ahd-ıla virelüm
Toynca bâri bir etmek görelüm*

*Yile cânı çü îmân virmeyelüm
Son ucı nân diyü cân virmeyelüm*

*Ölincek biz alur ol kal'a'i çün
Virelüm bâri biz ölmezdin öydün*

*Bu fikr-ile kamu burca idüp hîz
Hemân dikdi amân sancagını tîz (b.4276-4283)*

22

Karşı taraf direnmekten pes edip teslim olunca Osmanlılar emniyet ve güvenle kale kapısını açarlar. Kaleyi alıp içeridekileri dışarı çıkarırlar. Kaleye aslanlar gibi derban, dizdar ve muhafız görevlendirirler¹⁴. Mahremî'nin ifadelerine göre kale teslim alınınca demir yürekli yiğitler içeriye dolarak kalenin içi dışı Çin çeliğine/zırhına¹⁵ döner. Beyitte “merdân-ı âhen-dil (demir yürekli yiğitler)” ile Osmanlı askerleri kastedilmiştir. Demir bedenli yiğitler (âhen-bedenler) kaleyi tamir etmeye koşuşup taştan değil demirden surlar yaparlar. Askerlerden “âhen-beden” olarak söz edilmesi, onların gücü ve yenilmezlikleri vurgusu yanında giydikleri zırhlardan kinaye olmalıdır.

*Açup 'ahd u amân-ıla kapusın
Alup hısnı sürüp taşra kamusın*

*İçinde kodılar dizdâr u derbân
Dahı müstahfiz-ı cengî çü şîrân*

*Tolup merdân-ı âhen-dil içine
İçi taşı dönüp pülâd-ı Çin'e*

*İdüp ta'mîr üşüp âhen-bedenler
Degül taş yapıdılar âhen bedenler (b.4284-4287)*

14 Celâl-zâde Mustafa, fetihten sonra Mardin'e bir kadı ve kaleye bir dizdar tayin edildiğini bildirmiştir (1990: 171).

15 “Pülâd-ı Çini” beyitlerde sağlamlığı bakımından konu edilir ve zırh anlamına gelecek şekilde geçer: Mübârizler tutup meydân içini / Geyirdi kamusı pülâd-ı Çini (Yoldaş, 1998: b.3801); Cânım oldu öyle saht ü âhenin / Kim katında nermdür pülâd-ı Çin (Delice, 1995: b.2990)

Böylece Mardin fethedilir. Mahremî, “Mardin fethi işitince Diyarbakır’a tabi oldu.” diyerek fetihten sonra şehrin Diyarbakır’a bağlı bir sancak hâline getirilmesine işaret etmiştir. Mardin’in fethine düşürülen tarih mısraı (*Alındı pes hisâr-ı sa’b-ı Merdîn*) “Mardin’in zorlu kalesi zapt edildi” anlamında olmakla birlikte bu mısra ebced hesabıyla 922 (1516-17)’yi verir. Mardin’in fetih tarihi, kaynaklarda 920-923 yılları aralığına yayılacak şekilde farklılıklar göstermektedir. Fethin tarihini Hoca Sadeddin 922 (1979: 269), İdris-i Bitlisi 920 (2016: 337) olarak verir. Tarihin net olmayışında bir kez ele geçirilip yeniden kaybedilmesi, şehir halkının her seferinde kendi rızasıyla teslim olduğu hâlde iç kaledeki direnişin uzun sürmesi, bu arada Osmanlı ordusunun Mısır seferine çıkması ve geri dönüşte tekrar kaleyi alma çabaları, kısacası fethin aşamalı bir şekilde gerçekleşmesi etkili olsa gerektir¹⁶.

Diyâr-bekr ilinüñ âhir mutî’i
Çü Merdîn oldı ol fethüñ semî’i

Didi târîh idüp ol hâli tebyîn
Alındı pes hisâr-ı sa’b-ı Merdîn (922/1516-17) (b.4288-4289)

16 Nejat Göyünç Mardin Kalesi kuşatmasının ne kadar sürdüğü ve kuşatma esnasında cereyan eden olaylar hakkında ayrıntılı bilgi bulunmadığını ve kalenin nihai olarak ele geçirilmesinin tam tarihinin kesin olarak bilinmediğini belirtir. İdris-i Bitlisi’nin bir yıla yakın, Hoca Sadeddin ve Celâl-zâde Mustafa Çelebi’nin ise dokuz ay sürdüğünü söylediği kuşatma hakkında Şükri, Keşiş ve Sücüdî’nin Selimnâme’lerinde hiçbir kayıt bulunmadığını da ekler. Ancak fetih müjdesinin Yavuz Sultan Selim’e Mısır’da verildiği hususunda bütün kaynaklar birleşmiştir. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde Kanûni Sultan Süleyman döneminde düzenlendiği anlaşılan ve Mardin Kalesi’nin fethi haberini Mısır’a götüren üç kişinin kimlikleriyle isimlerinin yer aldığı bir defter de bunu kanıtlar. Bu haberin ulaştırılma zamanı ise -Keşiş ve Sücüdî’den naklen- Tomanbay’ın yakalanıp Kahire’de idam edilmesini (13 Nisan 1517 / 21 Rebiülevvel 923) müteakip günlerdedir. (Göyünç, 1969: 32-34). Öte yandan yazarı bilinmeyen bir Mısır Seferi Menzîlnâmesi’nde (Topkapı Sarayı Müzesi Revan 1955, Revan 1958) Mardin Kalesi’nin fethi haberinin Yavuz Sultan Selim’e ulaştırıldığı tarih 15 Rebiülevvel 923 Yevmüs-selâse olarak açıkça belirtilmiştir (Bu menzîlnâmenin konu edildiği tez için bkz. Seslikaya, 2014: 95). Bu tarih miladi 7 Nisan 923 Salı’ya tekabül eder. Aynı eserdeki bir başka kayda göre Tomanbay’ın idam edilme tarihi (21 Rebiülevvel 923) bu olayın birkaç gün sonrasında (Seslikaya, 2014: 96). Dolayısıyla bu menzîlnâmedeki tarihlere göre sultana Mardin Kalesi’nin fetih haberi Tomanbay’ın idamı öncesinde ve belirtilen tarihte (15 Rebiülevvel 923) verilmiştir. Mesafeden dolayı haberin ulaşması için gerekli zaman hesap edildiğinde fethin tarihi yaklaşık olarak 922 yılı sonları veya 923 başları olarak tahmin edilebilir. Yukarıda söz edildiği üzere Mahremî’nin ebced üzerine tasarlanmış mısraından ortaya çıkan tarih 922’dir. Bu tarih esas alınarak yapılacak tahmin ise miladi 1516 sonu veya 1517 başlarından (Aralık 1516 / Ocak 1517) öteye gitmemektedir. Eserdeki anlatımda çatışmaların gerçekleştiği mevsime dair bir işarete rastlanmadığı da buraya eklemek gerekir. Yine de Mahremî’nin tarih mısraı Mardin’in fethi tarihinin netleştirilmesinde dikkate alınacak bir veri durumundadır. Ancak arşiv kayıtları ve tarih kaynaklarındaki bilgiler derlenip toplanarak bu meselenin derinlemesine araştırılıp bir sonuca varılması ayrı bir çalışma konusu olup tarihçi gözüyle tetkike muhtaçtır.

Sonuç

Mahremî'nin Mardin Kalesi'nin Osmanlılara ilhakını anlatan beyitlerinde savaş sahnelerinin şair tarafından bizzat gözlemlenmişçesine anlatıldığı görülmektedir. Kalenin uzun bir süreye yayılan fethi ve iki tarafın bitmek bilmeyen mücadelesi sonucu sürüp giden çatışmalar, o atmosferi okuyucuya yaşatacak şekilde başarıyla aktarılmıştır.

Her ne kadar tarih manzumesi kaleme almış olsa da, Mahremî'nin eserde edebî kişiliğini belli ettiği görülmektedir. Mahremî, Mardin Kalesi'nin sağlamlığını, ele geçirilmesinin zorluğunu, kalenin fiziki görünümünü, savaş manzaralarını ve askerlerin çatışma esnasındaki hallerini benzetme ve tasvirlerle aktarmıştır. Safevî taraftarlarıyla ilgili benzetmeler Kızılbaş ismiyle bağlantılı olarak genellikle renk üzerinden yapılmış; sönmüş yıldız, kor, şarap tortusu gibi bazı benzetmelerle onların yenik düştüğüne dair izlenim güçlendirilmek istenmiştir. Bu gibi bölümlerde benzetme ve tasvirler tarihi gerçeklikleri bir nebze örtmüştür.

Genel bir bakış açısıyla yaklaşıldığında Mahremî'nin Mardin'in fethi ile ilgili anlattıkları iki ana bölümden oluşur. Bunlardan ilki kalenin fiziki görünümü, yüksekliği ve ele geçirilmesinin zorluğudur. Şair, anlatacaklarını daha etkili kılmak, sürüp giden mücadelenin ve gerçekleşen fethin önemini ifade etmeye zemin hazırlamak için kalenin hemen her kaynakta bahsedilen ve neredeyse efsaneleşen bu özelliğinden yapmış olduğu benzetmelerle uzun uzun söz etmiştir. İkinci bölümde ise savaş sahneleri ve uzun süren direniş esnasındaki çatışmalar okuyucuya canlı bir şekilde aktarılmıştır.

Manzum tarihlerde vezin, edebî sanat ve söyleyiş kaygısı anlatılanların daha ziyade örtük bir biçimde aktarılmasına neden olmakla birlikte Mahremî'nin satır aralarında Mardin'in fethine dair bazı bilgilere ulaşmak mümkündür. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Mahremî, kaynaklarda dokuz ay veya bir yıl kadar sürdüğü söylenen çatışmaların bir yıldan fazla sürdüğünü belirtir.
2. Savaş sırasında taraflarca top, tüfek, ok ve taşlar kullanılmış, Osmanlı askerlerinin saldırıları sonucu kalenin burçları ve bedenleri zarar görmüş ve yıkılmıştır. Bu bilgiler diğer tarih kaynaklarında da aynı şekilde yer alır.
3. Savaşta her iki taraftan pek çok kişi ölmüş, özellikle Safevîler çok fazla kayıp vermiştir.
4. Mahremî'nin mısralarından anlaşıldığı kadarıyla Safevî askerleri açlıktan ölecek dereceye gelinceye kadar direnişten vazgeçmemişler, yiyecekleri tükendikten sonra ölümlerini yiyecek kadar vahim duruma düşmüşlerdir. Sonunda açlıktan ölmekten başka bir akıbet öngöremeyince kaleyi teslim etmekte karar kılmışlardır. Kısacası, Mardin Kalesi'nin fethi, askerî bir zafer/yenilgiden ziyade açlığın karşı tarafın hayatını tehdit etmesi sonucu direnişin kırılmasıyla gerçekleşebilmiştir. Hoca Sadeddin, İdris-i Bitlisi, Celal-zâde Mustafa gibi Osmanlı tarihçilerinin eserlerinde bulunmayan bu bilgiyi Mahremî aktarmaktadır.
5. Mahremî'nin bu aktardıklarında Osmanlı askerlerinin kararlı direnişinin yüceltilmesi ve Safevîlerin hor ve zelil gösterilmesi amacıyla şairane mübalağalar bulunup bulunmadığına dair net bir şey söylemek mümkün değilse de bu anlatılanlar, kaynaklarda sürekli dikkat çekildiği üzere kalenin askerî stratejilerle ele geçirilmekten uzak bir kale oluşu gerçeğini bütünüyle gözler önüne sermektedir.
6. Kale fethedildikten sonra Osmanlı askerleri toplu hâlde içeri girmiş, diğer tarih kaynaklarında belirtildiği gibi kaleye bir dizdar ve derban görevlendirilmiştir.
7. Beyitlerde Mardin'in sancak olarak Diyarbakır'a bağlanmasına da gönderme yapılmıştır.
8. Eserde fethin tarihi ebced hesabıyla 922 olarak verilmiştir.

Mahremî'nin Mardin Kalesi'nin fethi ile ilgili anlattıkları büyük ölçüde tarih kaynaklarıyla örtüşmektedir. Öte yandan şair, diğer kaynaklarda rastlanmayan bazı detaylara da yer vermiştir. Şehnâme'den elde edilen bu bilgiler, mevcut bilgileri pekiştirmesi ve yenilerini eklemesi yönüyle, Mardin'in Osmanlılar tarafından fethine dair çalışmalara sağlayabileceği katkı bakımından göz ardı edilmemelidir.

Kaynakça

- Akçay, H. (2019). “Arap Şiirinde Mardin’e Dair Bazı Yansımalar”. **Darulfunun İlahiyat**. 30 (2), ss.337-357.
- Ali Emîrî (1331). **Mardin Mülûk-i Artukiyye Târîhi ve Kitâbeleri ve Sâir Vesâik-i Mühimme**. Dersaadet: Kader Matbaası.
- Altun, A. (1971). **Mardin’de Türk Devri Mimarisi**. İstanbul: Mardin Valiliği Yayınları.
- Argunşah, M. (2009). “Türk Edebiyatında Selimnâmeler”. **Turkish Studies** 4/8, ss.31-47.
- Aynur, H. (1993). **Mahremî ve Şeh-nâme’si: I. Kısım Yavuz Sultan Selim Dönemi (inceleme - metin - sözlük - dizin)**. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi SBE.
- Aynur, H. (2003). “Mahremî”. *DİA*. c.27, Ankara, ss.390-391.
- Aynur, H. (2008). “Mahremî”. **Historians of the Ottoman Empire**, <https://ottomanhistorians.uchicago.edu/tr/historian/mahremi>, [01.02.2021].
- Barbaro, J. (2005). **Anadolu’ya ve İran’a Seyahat**. Çev. Tufan Gündüz. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Batur, A. (2002). **Sürûrî Divanı, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Divan’ının Tenkitli Metni**. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi SBE.
- Celâl-zâde Mustafa (1990). **Selim-nâme**. Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Delice, H. İ. (1995). **Niğdeli Muhibbî, Gül ü Nevrûz (inceleme - metin - dizin)**. Doktora Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi SBE.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2000). **Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi**. IV. Kitap. Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gemi, A. (2016). “Arap Edebiyatında Seyahatnâme/Rihle Türü Bağlamında Meşhur Arap Seyyahların Gözüyle Mardin”. **Doğu Araştırmaları**. sy.16/2, ss.39-55.
- Göyünç, N. (1969). **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**. İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Gürhan, V. (2012). **XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri**. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi SBE.
- Gürhan, V. (2015). “XVIII. Yüzyılda Mardin Kalesi Üzerine Bazı Tespitler”. **e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**. Kasım, c.7 sy.2 (14), ss.219-233.
- Hoca Sadeddîn (1979). **Tâcü’t-Tevârih**. c.4. Haz. İsmet Parmaksızoğlu. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İdris-i Bitlisî (2016). **Selim Şâh-nâme**. Haz. Hicabi Kırlangıç. Ankara: Hece Yayınları.
- İpekten, H. (2019). **Nâ’ili-i Kadîm Divanı**. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Kâni (Ebu Bekir Kâni) (2017). **Kâni Divanı**. Haz. İlyas Yazar. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Karavelioğlu, M. (2013a). “About Mahremî’s Poems”. **İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**. cilt/sayı XLV, ss.139-167.
- Karavelioğlu, Murat (2013b). “Mahremî’nin Mohaç Fetihnâmesi Örneğinden Hareketle Edebî Metinlerin Tarihi Olayları Anlatımına Dair”. **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**. sy.11, ss.217-236.
- Küçük, S. (1994). **Bâkî Divanı**. Ankara: TDK Yayınları.
- Mahremî. **Şehnâme**. TSM Revan 1287. vr.146b-149a.
- Özcan, A. (2013). “Osmanlı Tarihçiliğine ve Tarih Kaynaklarına Genel Bir Bakış”. **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Dergisi**. sy.1, ss.271-293.
- Serdar, M. T. (2018). **Mevlâna Hakîmüddin İdris-i Bitlisî**. İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Seslikaya, Ali (2014). **Yavuz Sultan Selim’in Sefer Menzîl-nâmeleri (Çaldıran, Kemah, Dulkadiroğlu ve Mısır Seferi Menzîl-nâmeleri) ve Haydar Çelebi Ruznâmesi: Transkripsiyon ve Değerlendirme**. Yüksek Lisans Tezi. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi SBE.
- Taştemir, M. (2003). “Mardin”. *DİA*. c.28, Ankara, ss.43-48.
- Yoldaş, K. (1998). **Tutmacı’nın Gül ü Hüsvrev’i (inceleme - metin)**. Doktora Tezi. Malatya: İnönü Üniversitesi SBE.